

15392

ANDRIJA B. STOJKOVIĆ

MIHAILO PETROVIĆ
I UROŠ MILANKOVIĆ

DIJALEKTIKA, BR. 2
BEOGRAD, 1968.

MIHAILO PETROVIĆ I UROŠ MILANKOVIĆ

Naša filozofska historiografija već je utvrdila niz analogija između filozofije prirode Mihaila Petrovića i njegovih stranih i naših pretходnika i savremenika. U kontinuitetu razvoja pozitivizma u Srba, od Uroša Milankovića preko Dimitrija Matića, Alimpija Vasiljevića, Milana Kujundžića, Vladimira Jovanovića i pokreta Ujedinjene omladine srpske, Svetozara Markovića i srpskog socijalističkog pokreta do pozitivizma Mite Rakića, Miloša Milovanovića, Stevana Radosavljevića-Bdina i drugih manje značajnih u opštefilozofskom planu, do estetičkog pozitivizma Bogdana Popovića, Jovana Skerlića itd., dolazimo do Petrovićevih savremenika pozitivista i mehanicista Koste Stojanovića, Bogdana Gavrilovića, Nikole Tesle, Bože Kneževića, Tome Živanovića, Krste Cicvarića i mnogih drugih. Ako se ne mogu utvrditi neposredni presudni uticaji ove široke struje srpskog pozitivizma na Petrovićevu filozofiju prirode, može se pouzdano tvrditi da je odgovarajuća misaona klima, da je tako nazovemo, pogodovala nastanku i razvoju Petrovićeve fenomenologije, i da su pojedinačni međusobni uticaji između Petrovićevih i ostalih naših pozitivističkih učenja nesumnjivi.

Ukazaćemo samo na izvesne nesumnjive analogije između Petrovićeve filozofije prirode i filozofije prirode jednog njegovog pretходnika za koga on (po svemu sudeći) uopšte nije znao — Uroša Milankovića (1800—1849).¹ Uticajni ideolog liberalizma u srpskoj kulturi sredine 19. veka, potekao iz Vukovog kulturnog kruga i tokova koji će prerasti u Ujedinjenu omladinu srpsku, autodidakt u filozofiji, po obrazovanju pravnik, i penzionisani austrijski oficir, Milanković je delovao u Trstu i Beču. Iako izgleda nikad nije bio u Srbiji (rođen je u Dalju, u Slavoniji),² Milanković je bio vrlo čitan i uticajan u Srbiji 40-tih godina kao ekonomist, filozof i književni kritičar. Svoje životno delo (koje po naslovu a u tragovima i po sadržaju asocira na Holbahovu knjigu *Sistem prirode ili o zakonima fizičkog i duhovnog sveta*, 1770) izdao je u celini na nemačkom jeziku 1845. u Beču, pod naslovom *Svetski organizam i sistem celokupnog života, ili polarni sistem fizičke i duhovne prirode*.³ Zatim je njegov osnovni idejni fond preneo u našu kulturu 1847. godine u svojim dvema knjigama na maternjem jeziku, pod naslovima *Prosveta čoveka i obrazovanije estetstva* (Beč) i *Naše vreme* (Beograd).

U svoje doba uticajan u nemačkom jezičkom području i cenjen kao originalni mislilac, koji poput Hegela zaključuje razvoj filozofije rezultatima svoga sistema, Milanković je u stvari originalan izvesnim svojim vizijama i anticipacijama koje još nisu temeljno ispitane i ocenjene, ali on je uglavnom sintetičar koji teži da opštu sliku sveta nemačke klasične filozofije (pre svega Šelinga i Hegela) ispuni sadržajem modernog prirodnonaučnog pozitivizma svoga doba.

Milankovićev filozofski sistem zasnovan je kao objektivno-idealistički i dijalektičko-evolucionistički i panteistički organicizam; analogija s Petrovićevom filozofijom prirode u opštem planu jeste u tome što je i Petrović objektivni idealist, dijalektički evolucionist i sintetički mislilac, ali nije hilozoist (kao Milanković), niti hegelovac. *Svet* je kod Milankovića shvaćen hegelovski kao kretanje »neograničenog, »selenu dvižućeg, i upravljajućeg razuma«, dakle kao celina koja predstavlja dijalektičko napredovanje, razvijanje, i obrazovanje: ceo prvi deo njegovog sistema izlaže »hemiju i fiziologiju kao sistem uzroka kretanja i zakona života« (i u sadržaju izlaganja spaja Hegelove razvojne stupnje »hemizma« i »organizma« sa rezultatima prirodnonaučnog evolucionizma), da bi u drugom delu sistema bio izložen »apsolutni organizam, matematika kao subjektivna nauka objektivisana u prirodi i apsolutni rezultati« celog sistema — otkrivanje boga, večne ideje i večnog zakona, apsolutne forme i apsolutnog saznanja i drugih apsoluta, kojih kod Petrovića, naravno, nema. Ovakvu mešavinu hegelovstva kao opšte sheme slike sveta sa prirodnonaučnim evolucionizmom, koji mu daje materijal za ispunjavanje te opšte slike konkretnim sadržajem, nalazimo kod Milankovića u svim njegovim filozofskim spisima, a kasnije kod Dimitrija Matića, Alimpija Vasiljevića i Milana Kujundžića, ali ne i kod Petrovića, čija je filozofija prirode daleko jedinstvenija i logički konsekventnija.

Petrović je više ili manje eksplicitno formulisao dijalektičke zakone sveta shvaćene kao zakone univerzalnog kretanja i promenljivosti koji deluju u prirodi i društvu — od mehaničkih preko fizičkih i bioloških do društvenih i kulturnih pojava. To su zakon jedinstva i borbe polarnosti (za koji se Petrović poziva na Paskala i Njegoša), zakon prelaska kvantiteta u kvalitet (koji deluje kad »jačima faktora pređe određenu meru« itd.) i zakon negacije (koji on formuliše naročito ukazivanjem na apsolutnu neponovljivost svetskih pojava i relativnu ponovljivost njihovu u odnosima raznih slojeva disparatnih pojava), dakle tri zakona koja ističu Hegel i marksisti. Analogon ovim zakonima nalazimo i kod Milankovića.

Dijalektički razvitak sveta, po Milankoviću, određuju zakoni (*principi, osnove, koji su principi promene ili sveobšteg dviženija*),

koji deluju od mehaničkih i fizičkih preko hemijskih i organskih do društvenih procesa. To su: (1) »sveopšti zakon polariteta«; (2) zakon prelaska kvantiteta u kvalitet, koji on naziva zakonom *umnoženija čisla i veličine, ili obrazovanja* (»svaki se zametak napredujući dviženijem, ili umnoženijem svog čisla i svoje veličine, razvijati mora«); i (3) zakon negacije, po kome »pasivnost, negacija su određeni, aktivitet, pozicija su određujući, kretanje, život je njihov rezultat«, tako da za razliku od Hegela a slično kasnijem Spenserovom mišljenju, Milanković iz dijalektičkog procesa izbacuje skokove i smatra da nije negacija već da je »apsolutno pozitivni princip poslednji i najviši princip organizacije, reda i kretanja te da revolucije predstavljaju nenormalno kretanje«. Ovim, u osnovi Hegelovim, zakonima Milanković dodaje druge, od kojih je najvažniji (4) zakon jedinstva opšteg i pojedinačnog i celine i dela. Kao i po drugim idealistima, kao što su Platon, Elejci, Hegel, Boža Knežević, Mihailo Petrović, Svetomir Ristić itd., i po Milankoviću opšte ide pre pojedinačnog i celina pre delova, i određuju njihovu evoluciju. Kao što je i Petrović polazio od opšte povezanosti i materijalnog jedinstva sveta, i Milanković je determinist (po kome su zakoni sveta *neotklonjivi*) i monist (sličan Šellingovoj *filozofiji identičnosti*) po kome »postoji samo jedna stvarnost i jedna forma stvari«, dakle apsolutno jedinstvo sveta, *jedinstvo prirode, identitet i jedinstvo svega u svemu*. U zasnivanju svoga monizma on smatra da je i *supstancija prosta*, iako je svetska celina strukturirana: Milanković je pre Spensera a donekle analogno Petroviću koncipirao zakon odnosa celine i dela i opšteg i pojedinačnog kao *zakon strukturalne evolucije*, koji (slično Spenseru) naziva: *zakon individualisanja i organisiranja* (usložnjavanja) s jedne, i *razdelenija* (deobe složenog na prosto), s druge strane. I ovaj zakon naš filozof teži da verifikuje na mnogim naučnim činjenicama, prethodeći relativističkoj fizici u tvrđenju da Njutnovog apsolutnog prostora i apsolutnih koordinata sveta nema, jer »se sve zvezde neba dvižu«, i odatle izvodi relativističku »*revoluciju sviju nauka*«. I Petrović je, slično Milankoviću, znao za hijerarhičnost i povezanost pojava različitog nivoa i utvrđivao je analoške korespondencije ovih stupnjeva pojava, i dublje od Milankovića shvatao složenost determinizma i kauzaliteta, nužnosti i slučajnosti itd.

I što je kao anticipacija Petrovićevog postupka posebno interesantno, Milanković prvi kod nas kreće putevima matematicizma čiji su koreni u pitagorejaca, kod Dekarta, Lajbnica, Spinoze i Hobsa. Slično pitagorovcima, on uzima jedinicu kao »*osnov sviju čisla*« koji sve kreće (»*jedan zakon otkrošenja umnožene jedinice*«). On ističe pitagorejsku ideju analognu Plankovoj teoriji kvanta iz 1900, tvrdeći

da se »u umnoženiju jedinice, i u razdeleniju i sobraniju njenog bezkonačno umnoženog čisla, sastoji bitije jedne samo bezkonačne naravi (prirode)«; u tom pitagorovskom kvantovanju vlada zakon održanja, koji Milanković preuzima iz klasične fizike svoga doba: »Što se god u ovom sobraniju bezkonečno umnožene jedinice, u ovom složeniju svenaravnom, na jednoj strani otuzme, to se na drugoj sabere«, te »nigda u glavnoj sumi suma pofaliti ne može«. »Dejstvije naravi jest dakle kalkuliranje, koje se osniva na matematičeskom temelju neložnom«, hobsovski zaključuje Milanković.

Analogno Petrovićevom uverenju da se na osnovama analoških jezgara može zasnovati jedinstvena slika sveta i odgovarajuća jedinstvena filozofija prirode, Milanković je uveren da je prvi otkrio zakon polarnosti i njegove manifestacije kao »jedan osnov dejstvitelni, jedan zakon koji se zabadava toliko tražio«, a on ga je »ne samo matematičeski dokazao, nego i praktičeski, na njega celi život naravi doveo«.

Kao što vidimo, analogije između Milankovićeve i Petrovićeve filozofije prirode su mnogobrojne: obojica su u osnovi objektivni idealisti i realisti-pozitivisti u modernom smislu reči, monisti i deterministi, sintetičari visokog nivoa generalizacije, i obojica ističu slične dijalektičke zakone sveta i principe njegovog modelovanja, svodeći te principe na jedan jedini (u čemu idu za vrhunskim sintezama Franje Petrića, Ruđera Boškovića, Branislava Petronijevića, Božidara Kneževića, Dragiše Đurića, Tome Živanovića i drugih jugoslovenskih sistematskih mislilaca). Slični su naročito u traženju jednog jedinog modela sveta: Petrovićevom »analoškom jezgru« odgovara Milankovićeve jedinica kao osnova jedinstva sveta.

Najvažnija razlika među njima je u tome što je Petrović kao vrhunski matematičar svoja izvođenja znatno dublje prirodnonaučno zasnovao, i što je njegov pozitivizam bez hegelovskih i drugih metafizičkih konstrukcija, kojima obiluje Milankovićeve filozofija prirode. To je i razumljivo jer ovu dvojicu naših filozofa prirode deli vremenski period od pola stoleća u kome su razvoj nauke i društvene prakse učinili naturfilozofska domišljanja nepotrebnim svuda tamo gde su otkrivene stvarne veze između pojava.

¹ Detaljnije videti u mojoj knjizi *Filozofija u Srba* (u štampi). O Milankoviću su pisali: Miodrag Popović: *Uroš Milanković, ime nepravilno zaboravljeno* u knjizi »Jedna pesma i jedna epoha«, Beograd 1954, str. 127—161. — Dragiša Živković, u knjizi *Počeci srpske književne kritike* Beograd 1957, str. 243—250, 269—274. — Dragan M. Jeremić u *Savremeniku* 5/1967, str. 416—418.

² Iz ove iste porodice su i akademici Milutin (astronom) i Bogdan (muzikolog) Milanković.

³ Pun naslov knjige, koji govori i o sadržaju njegovog sistema, glasi: *Organismus des Weltalls und System des gesammten Lebens oder Polarsystem der physischen und geistigen Natur*: dargestellt in einzigen Wirkungen, als allgemeine Thätigkeit der gesammten nichtsinnlichen, sinnlichen und geistigen Natur in ihrem Zusammenhange. Mit der Kritik der Einheit über das Unvereinbare. Von U. Milankowisch. [Wien], 1845.

РЕЗЮМЕ

В дискуссии на тему: *Михаил Петрович и Урош Миланкович*, Андрей Стойкович, говоря о феноменологии Михаила Петровича, указывает на ряд аналогий между философией природы Михаила Петровича (1868—1943) и философией природы сербского позитивиста, последователя Гегеля, первой половины XIX века Уроша Миланковича (1800—1849), автора философского система: *Organismus des Weltalls und System des gesammten Lebens oder Polarsystem der physischen und geistigen Natur* Wien 1845.

